

Översikter och meddelanden

Några funderingar om förhållandet mellan rätt och moral

1. Inledning

Förhållandet mellan rätt och moral är ett ämne som sedan gammalt har sysselsatt filosofer och rättsteoretiker och som fortfarande tycks behålla sin aktualitet. Det är inte lätt att komma med några originella bidrag till detta grundligt genomdiskuterade ämne. Trots detta vill jag våga mig på ett försök att i någon mån hyfsa frågeställningarna.

Jag börjar med att skissera två motsatta ståndpunkter, som kan förefalla extrema men som ändå ger en viss uppfattning om de frågeställningar som har brukat dominera diskussionen.

En vanlig uppfattning är att moralen utgör ett överordnat normsystem, som egentligen borde förverkligas genom rättsordningen men som tyvärr kommer till ett mycket ofullkomligt uttryck i den positiva rätten. Rättsordningens giltighet beror därför av dess överensstämmelse med moralens principer, och en omoralisk rättsregel är inte bindande och bör inte åtlydas. Man bör sträva efter att anpassa rättsordningen efter moralens krav och därigenom förverkliga "den moraliska rätten".¹

Enligt den motsatta uppfattningen är rättsordningen det primära normsystemet och det enda normsystem vars giltighet med någon grad av säkerhet kan konstateras. En rättsregel som har tillkommit i föreskriven ordning är giltig oavsett vad den innehåller. Rättstillämpningen har en "moralbildande effekt" genom att den påverkar människors uppfattning om hur man bör bete sig. Moralens är sålunda sekundär i förhållande till rätten.²

Enligt min mening kan man inte komma till någon klarhet genom resonemang på en så allmän nivå. Problemet om förhållandet mellan rätt och moral måste spaltas upp i flera delfrågor.

Först och främst bör man undersöka, i vilken utsträckning det överhuvudtaget finns beröringspunkter mellan rätt och moral. Kanske handlar de båda normsystemen delvis om olika ting? Kanske finns det ämnen som regleras enbart av rättsregler eller enbart av moralnormer?³

När man har avgränsat det område, inom vilket det kan finnas relationer mellan rätt och moral, bör man

närmare undersöka på vilka olika sätt rättsregler och moralnormer kan beröra varandra och i vilken omfattning de kan komma att sammanfalla eller avvika från varandra. I samband härmed bör också undersökas, om det möjligen finns någon grundläggande skillnad mellan rättsregler och moralnormer, som gör att full överensstämmelse inte kan uppnås.

2. Definitioner

Innan man börjar undersöka förhållandet mellan rätt och moral, bör man göra klart för sig vad man menar med de båda termerna.

Begreppet "rätt" bereder minst bekymmer av de två begreppen. Med "rätt" avses här det normsystem, som kommer till uttryck genom lagstiftning och rättstillämpning inom en viss stat vid en viss tidpunkt. Rättsreglerna bildar ett sammanhängande system, som (i bästa fall) är fritt från inre motsägelser, och som står i samband med den statliga maktapparaten. Denna karakteristik av rätten är inte särskilt djupgående, men den kan anses tillräcklig i detta sammanhang.

Svårare är det att klart avgränsa begreppet "moral". I första hand brukar man med "moral" avse en samling av oskrivna handlingsnormer, som riktar sig direkt till individen och som gör anspråk på allmängiltighet. Moralens är inte institutionaliserad på samma sätt som rätten. Den saknar de flesta av de egenskaper som ovan tillskrivits rätten. Detta betyder bland annat att moralnormerna inte med nödvändighet behöver bilda ett sammanhängande, entydigt och motsägelsefritt system.

Här skall inte göras något försök att angripa det klassiska problemet om grunden för moralnormernas giltighet.⁴ Det är ju tydligt att dessa normer inte av alla människor uppfattas som förpliktande och att de än mindre åtlydes av alla människor. Men trots detta är det möjligt att i stora drag *beskriva* innehållet i de normer som brukar kallas moraliska.

Moralnormerna hänför sig i främsta rummet till den mänskliga samlevnaden. Man bör inte döda, misshandla, förtala eller på annat sätt skada sina medmänniskor. Man bör inte ta ifrån dem eller skada deras egendom. Man bör inte ljuga och bedraga, och man bör hålla vad

man lovat. Man bör inte tvinga andra till något, och man bör inte utnyttja en annans underläge.

Ibland talar man om "moraliska rättigheter", som är en spegelbild av de nu nämnda förbudsnormerna. Man har rätt att bestämma över sig själv, man har rätt till självförsvaret, man har rätt till frukterna av sitt arbete och till sin egendom osv.

Moralnormer kan också påbjuda positiva förpliktelser. Man bör vara hjälpsam mot sina medmänniskor, särskilt mot dem som är nödställda. Särskilt långt sträcker sig det kristna kärleksbudet: man bör älska sin nästa såsom sig själv.

Det finns också moralnormer som närmast gäller den egna livsföringen: man bör vara sparsam, arbetsam, ordentlig, nykter osv.

Även om moraluppfattningarna kan skifta och alla de ovan beskrivna normerna kanske inte är allmänt erkända, är det väl ingen tvekan om att de kan betecknas som moraliska till sin innebörd.

Begreppet "moral" kan också nyttjas i en vidare bemärkelse, så att det avser även förhållandet mellan samhället och de enskilda. Man skulle ju kunna tycka att samma moralprinciper borde gälla för staten som för individerna. Men staten har – och måste ha – helt andra handlingsmöjligheter än individerna, och moraliska krav riktade mot staten måste därför få ett åtminstone delvis annat innehåll. Härtill kommer att sådana moraliska krav är svåra att hålla isär från dels naturrättsliga principer, dels rättspolitiska idal.

Föreställningen att det finns en naturlig rätt, som är överordnad den positiva rätten, har gamla anor och är ännu levande. Det besvärliga med denna föreställning är, att naturrättens innehåll kan fastställas endast på spekulativ väg, och naturrättsliga resonemang har också använts för att motivera de mest olikartade samhällsskick. En viss stabilisering har skett genom att naturrättsliga principer i modern tid har konkretiserats dels genom internationella konventioner om de mänskliga rättigheterna, dels genom stadganden om medborgerliga fri- och rättigheter i olika staters författningar. Härigenom har vissa, delvis dock ganska oklara, gränser satts för de nationella rättsordningarnas tillåtna innehåll.

Rättsordningens innehåll påverkas i hög grad av olika rättspolitiska ideal. Sådana ideal som demokrati, frihet, jämlikhet, social välfärd, fredlig samlevnad och skydd för livsmiljön kan ses som politiska mål. Men det är också möjligt att framställa dem som moraliska krav. Då åsikterna om de politiska målen som bekant går isär, är det emellertid mycket svårt att fastställa några enhetliga och allmänt erkända moraliska principer inom rättspolitikens område.

3. Moralnormer utan rättslig motsvarighet

Ett studium av brottsbalken visar att mycket som är omoraliskt också är straffbart. Men detta gäller inte fullt ut. Det finns handlingssätt som enligt rådande uppfattning är klart omoraliska men som ändå inte leder till någon rättslig påföljd.

Ett slående exempel härpå erbjuder de sexuella och emotionella relationerna mellan könen.⁵ Bortsett från vissa extrema handlingar, t ex våldtäkt och incest, är det sexuella området rättsligt oreglerat, och det emotionella området är helt oreglerat. Här råder i stort sett djungelns lag. Förförelse, falskhet och otrohet är möjliga utan rättslig påföljd. Vi har ingen motsvarighet till de "kärleksdomstolar" (cours d'amour) som omtalas i medeltidens provensalska trubadurdiktning. Men bristen på rättslig reglering innebär inte att det också skulle saknas en allmän moraluppfattning inom detta område. Ohederlighet i erotiska relationer är möjlig att urskilja, och den kan framkalla stark moralisk indignation som eventuellt kan utlösa våld. På det sättet kan rättsordningen till sist bli inkopplad.

4. Moraliskt indifferent rättsregler

Den som gör sig mödan att gå igenom en årgång av Svensk författningssamling får ett överväldigande intryck av att det mesta av innehållet är ointressant ur moralisk synpunkt. Studiet av en rättsfallspublikation erbjuder mera av moraliskt intresse, men många av prejudikaten gäller mer eller mindre subtila rättstekniska frågor, som knappast sätter rättskänslan i svallning.

De flesta rättsregler har ett helt annat syfte än att förverkliga moraliska principer. De avser att organisera och styra samhällslivet för att därigenom uppnå olika praktiska mål. Detta huvudsyfte behöver inte utesluta att reglerna kan vara av moraliskt intresse. De kan ju tänkas komma i konflikt med moraliska principer. Men detta är långtifrån alltid fallet. Åtskilliga rättsregler avser att bygga upp en struktur, som utgör en bakgrund för enskildas eller myndigheters rättsliga agerande och som i och för sig är moraliskt indifferent. Nedan skall ges några exempel på sådana "strukturella" rättsregler.

Ett utvecklat ekonomiskt system förutsätter ett penningväsende. Att vissa pappers- och metallstycken fungerar som betalningsmedel är naturligtvis en konstlad företeelse. Den rättsliga grunden för penningväsendet finns i riksbankslagen och lagen om rikets mynt. Dessa lagregler bygger upp ett system av största praktiska betydelse men är i och för sig moraliskt neutrala.

Exempel på strukturella regler kan man finna även inom fastighetsrätten. Att mark skall kunna vara föremål för individuell äganderätt är i och för sig ingen självklarhet. Men för att en sådan äganderätt skall

kunna finnas och fungera, krävs först och främst rättsregler om fastighetsindelning. Vidare krävs regler om förvärv av fast egendom och om registrering av sådana förvärv. För att fastigheter skall kunna användas som kreditobjekt behövs vidare regler om panträtt i fast egendom. Hela detta regelsystem är artificiellt. Det tjänar viktiga praktiska syften. Men vem vill påstå att exempelvis reglerna om lagfart och inteckning är moraliskt intressanta?

På samma sätt förhåller det sig med reglerna om bodelsindelning. De utgör ett artificiellt normsystem, som möjliggör ekonomiskt samarbete för investeringar med begränsat risktagande och därigenom befrämjar näringslivets utveckling. De bygger upp en struktur, som i och för sig är moraliskt ointressant.

Exemplen skulle kunna mångfaldigas. En närmare undersökning skulle troligen visa att en mycket stor del av rättsordningen är moraliskt indifferent.

Att de strukturella reglerna i och för sig är moraliskt neutrala utesluter inte att de kan utnyttjas på ett moraliskt eller omoraliskt sätt. Rättsreglerna om penningväsendet gör att sedelförfalskning kan löna sig, och de kompletteras därför genom straffstadganden i brottsbalken, stadganden som anknyter till moraliska värderingar. De strukturella reglerna inom civilrätten ger de enskilda många handlingsmöjligheter, som eventuellt kan missbrukas. De kompletteras därför av ogiltighetsregler i avtalslagen och straffbestämmelser i brottsbalken. Men rättsordningen kan inte ge några fullständiga garantier mot att de strukturella reglerna utnyttjas på ett moraliskt stötande sätt.

5. Rättsregler som bygger på moraliska normer

I Corpus juris (Institutiones 1.1.3) finner man följande ofta citerade sentens: "Juris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere" (rättens bud är dessa: att leva hederligt, att inte skada någon annan, att ge envar sitt).

Sentensen antyder att det finns ett nära samband mellan moralnormer och centrala rättsprinciper. Ett sådant samband kan man konstatera framförallt inom avtalsrätten och straffrätten. En väsentlig fråga är, hur intimt sambandet är. Kan moralnormer "översättas" direkt till rättsregler, eller blir de modifierade vid en sådan transformering?

Avtalslagen utgår från den grundläggande moraliska principen att löften är bindande. Men moralen säger oss också att tvång, svek och ocker är förkastliga och att man inte bör utnyttja andras misstag. Huvudregeln att löften är bindande modifieras av dessa principer. Undantagsreglernas räckvidd begränsas i sin tur av den moraliska principen att den som är i god tro bör kunna lita på sin motpart. Resultatet blir ett ganska komplicerat

regelsystem. Lagen bygger på en rad olika moraliska principer, som ibland kan komma i konflikt med varandra. Moralerna ger i och för sig inget entydigt svar på frågan hur de olika principerna skall kunna samordnas. Det blir lagstiftarens sak att genom en rad kompromisser åstadkomma distinkta och praktiskt användbara handlingsregler.

Även brottsbalkens föreskrifter om straff för olika typer av brott anknyter nära till rådande moralnormer. Detta sker på det sättet, att de förutsätter förbudsnormer av moralisk innebörd. Enligt brottsbalken 3:1 skall den, som berövar annan livet, dömas för mord till fängelse i tio år eller på livstid. Lagen förbjuder inte uttryckligen mord, men den förutsätter som en självklarhet att det är förbjudet att mörda. Brottsbalkens regler är formulerade som direktiv till domaren, men ur reglerna kan man utan svårighet läsa ut förbudsnormer. Dessa överensstämmer i stora drag med rådande moralnormer. Men överensstämmelsen är inte fullständig, bland annat av det skälet att lagstiftningstekniken kräver någorlunda precisa brottsbeskrivningar.

Man kan fråga sig om de i brottsbalken förutsatta förbudsnormerna skulle kunna tänkas existera som moralnormer oberoende av rättsordningen. Såvitt gäller brotten mot person (mord, misshandel, ärekränkning osv) skulle detta möjligen kunna hävdas, eftersom dessa handlingar kan begås även om det inte finns någon rättsordning; det kan dock ifrågasättas om det vore möjligt att upprätthålla moralnormer på detta område utan stöd av straffrättskipningen. När det gäller förmögenhetsbrotten (tex stöld, bedrägeri, förskingring och galdenäringsbrott) är läget ett annat såtillvida som dessa handlingar kan företas endast mot bakgrund av en förmögenhetsordning som är en skapelse av det civilrättsliga regelsystemet. Brottsbalken förutsätter sålunda moralnormer, men dessa kan i sin tur förutsätta andra rättsregler.

Det finns sålunda exempel på rättsregler och moralregler som har ett mer eller mindre gemensamt innehåll. Man kan fråga sig vilket som i sådana fall är det primära. Har rättsreglerna hämtat sitt innehåll från moralreglerna, eller är dessa bara en avspiegling av rättsreglerna? Troligen får man räkna med en ömsesidig påverkan. Både rättsreglerna och moralreglerna har en så lång historia bakom sig, att det är fåfängt att fråga sig vad som är det första. Kanske har de ett gemensamt ursprung i en primitiv sedvanerätt.

6. Rättsregler som utfylls av moralnormer

Vissa rättsreglers innehåll är obestämt på det sättet, att det vid tillämpningen måste preciseras genom värderingar av mer eller mindre utpräglat moralisk karaktär.⁶

Avtalslagen nämner som ogiltighetsgrunder, att det

skulle strida mot "tro och heder" att åberopa en viss rättshandling (33 §), och att ett avtalsvillkor med hänsyn till vissa omständigheter är "oskäligt" (36 §). Och marknadsdomstolen kan förbjuda "otillbörliga" reklamåtgärder och "oskäliga" avtalsvillkor (marknadsföringslagen 2 §, lagar om avtalsvillkor i konsumentförhållanden resp mellan näringsidkare).

Straffrihet för nödvärn förutsätter att handlingen inte med hänsyn till angreppets beskaffenhet och det angripnas betydelse är "uppenbart oförsvarlig" (brottsbalken 24:1). Ansvar för ärekränkning kan uteslutas om det med hänsyn till omständigheterna var "försvarligt" att lämna uppgift i saken (brottsbalken 5:1). En polisman som har att verkställa en tjänsteuppgift skall ingripa på ett sätt som är "försvarligt" med hänsyn till åtgärdens syfte och övriga omständigheter (polislagen 8 §).

Det är tydligt att rättsregler av detta slag öppnar en möjlighet för domaren att bygga sin värdering på antaganden om rådande moraluppfattning. Men det är inte säkert att den rådande moraluppfattningen låter sig fastställas på ett entydigt sätt. I sista hand får domaren själva ta ansvaret för sin värdering. Genom domstolarnas praxis i ett antal likartade fall kan värderingarna så småningom få en viss grad av stabilitet. Moralen kan på det sättet förvandlas till eller ersättas av rättspraxis.

7. Moraliska krav på rättsordningens innehåll

Bland alla de hänsyn som bestämmer de skrivna rättsreglernas innehåll kan också finnas moraliska hänsyn. Moraliska principer kan kräva att rättsreglerna får ett visst positivt innehåll. Men de kan också kräva att det sätts en gräns för ingrepp, som påkallas av motstående praktiska intressen. Det kan också tänkas att det ställs inbördes oförenliga moraliska krav på lagstiftningens innehåll.

Som tidigare framhållits är det svårt att i detta sammanhang skilja mellan moralnormer, naturrättsliga principer och rättspolitiska ideal. Man måste också räkna med att det kan finnas delade meningar om vilka principiella krav som bör ställas på rättsordningens innehåll. Dessa svårigheter bör dock inte hindra en undersökning av möjligheten att i lagstiftningen realisera allmänt formulerade krav, antingen dessa nu betecknas som moraliska, naturrättsliga eller rättspolitiska.

Ett exempel på ett positivt krav på rättsordningens innehåll är kravet på rimliga rättsskyddsmöjligheter för den enskilde. Denne bör kunna begära att gällande lagar – sådana de nu är – blir riktigt tillämpade mot honom. Han bör därför ha tillgång till domstolsprövning av sina rättsliga anspråk och möjlighet till rättslig omprövning av beslut som han anser felaktiga. Är det möjligt att fullt ut tillgodose dessa anspråk och att därigenom garantera en absolut korrekt rättstillämpning? Rättsordningen har

på en rad olika sätt begränsat den enskildes rättsskyddsmöjligheter. Att det i vårt land finns förvaltningsbeslut, som överhuvudtaget inte kan underkastas någon domstolsprövning, kan väl knappast ses som någon nödvändighet. Men det finns andra begränsningar som grundar sig på starka praktiska skäl: antalet instanser är begränsat, vissa beslut får inte överklagas, talerätt tillkommer bara vissa personer och klagotiden är begränsad. Utan dessa begränsningar skulle man aldrig få någon klarhet om vad som gäller i en omtvistad fråga. Härtill kommer kraven på bevisning, vilka gör att sanningen inte alltid avgår med segern. Den gudomliga rättvisan är tyvärr ett ouppnåeligt ideal.

Moraliska krav på rättsordningens innehåll kan också syfta till att sätta en gräns för maktmissbruk och övergrepp från samhällets sida mot individerna. I detta avseende sammanfaller moralens krav till stor del med de gränser för lagstiftningsmakten som har uppställts genom internationella konventioner och genom författningarnas rättighetskataloger. Dessa gränser kan ibland göras absoluta; exempel härpå är den svenska regeringsformens förbud mot dödsstraff och tortyr. Men flertalet av de begränsningar som uppställs i konventioner och författningar medger undantag av hänsyn till olika motstående intressen. Detta gäller t ex yttrandefriheten, rörelsefriheten och den personliga integriteten, vilka kan inskränkas genom lag, även om man med olika metoder har sökt sätta en gräns för sådana inskränkningar. Detta visar svårigheten att restlöst genomföra allmänt formulerade krav på rättsordningens innehåll.

Någon gång framföres motstridiga moraliska krav på rättsordningens innehåll. Enligt somliga är abort förkastlig, då den strider mot den grundläggande moraliska principen att man inte skall döda. Andra hävdar som en moralisk princip att varje kvinna själv skall få bestämma över sin kropp (inklusive dess innehåll). Härtill kommer det humanitära önskemålet att skona kvinnor från de personliga tragedier som kan följa med ett oönskat havandeskap, samt den medicinska synpunkten att legala aborter är säkrare än illegala, vilka ju är svåra att förhindra. Det finns ingen etiskt fullt godtagbar lösning av abortproblemet. Lagstiftaren tvingas att lösa problemet med ett alexanderhugg.

Slutsatsen blir att moraliska principer, liksom andra allmänt formulerade krav, i allmänhet blir mer eller mindre naggade i kanten när de skall omsättas i lagstiftning. Endast ett fåtal principer, såsom förbud mot dödsstraff och tortyr eller mot köns- eller rasdiskriminering, är möjliga att genomföra fullt ut i lagstiftningen. Men även dessa principer stöter på motstånd i många länder.

8. Rättens anspråk på åtlydnad

Under gamla regeringsformens tid brukade lagar och andra författningar, som utfärdades i konungens namn, avslutas med en lydadsbefallning: "Det alla som vederbör hava sig hörsamligen att efterrätta". Denna fras är nu avskaffad, men grundtanken är densamma: lagar och förordningar skall åtlydas.

Betyder detta att det är en moralisk plikt för den enskilde att åtlyda lagen? För domare och andra offentliga funktionärer kan det sägas höra till yrkesetiken att följa lagen. Men för vanliga människor är saken inte fullt så klar. Att man bör lyda lagen behöver inte betyda att man tillerkänner lagen samma helgd som moraliska principer. Om man gjorde det skulle lagen träda i moralens ställe. Konsekvensen skulle bli att den som har följt lagens bokstav kan ha fullständigt rent samvete. En sådan slutsats är i många fall helt obefogad.

Laglydnaden kan utan svårighet motiveras med andra skäl än moraliska. Först och främst ger laglydnad en känsla av trygghet, av att man undgår många risker att råka illa ut. Härtill kommer insikten att rätten är nödvändig för att den mänskliga samlevnaden skall fungera. Utan rättsordningen skulle säkerheten till liv och lem upphöra, och hela det ekonomiska systemet skulle bryta samman. En av rättsordningens viktigaste uppgifter är att möjliggöra konfliktlösning i ordnade former. Rättens mest elementära uppgift är att stifta fred, eller drastiskt uttryckt att hindra att konflikter leder till att människor slår ihjäl varandra.

Det finns alltså starka praktiska skäl att lyda lagen, och det är onödigt att ge dessa skäl moralisk valör. En väsentlig fråga är emellertid, hur tungt skälen för laglydnad väger om de kommer i motsättning till moralens krav.

Till en början måste framhållas att frågan har en begränsad räckvidd. Många rättsregler är ju, som tidigare påpekats, moraliskt indifferent. Och det är säkert betydligt vanligare att en rättsregel kommer i konflikt med enskilda intressen eller gruppintressen än att den strider mot någon moralisk princip.

Vidare är det, som ovan framhållits, sällsynt att en moralnorm restlöst kan förverkligas genom rättsordningen. Olika praktiska hänsyn medför nästan alltid att moralnormen blir mer eller mindre modifierad när den skall omsättas i rättsregler. Det vore orimligt att laglydnaden kräva total överensstämmelse mellan rätt och moral.

Även om en rättsregel inte uppfyller villkor för laglydnaden kräva total överensstämmelse mellan rätt och moral.

Även om en rättsregel inte uppfyller moralens krav, behåller skälen för laglydnad sin styrka – intill en viss gräns. Var den gränsen går kan inte uttryckas med någon

allmän formel. Om en lagregel upprör den allmänna rättskänslan, är detta en tankeställare för både den enskilde medborgaren och de lagstiftande organen. Den som överväger att trotsa lagen bör betänka vilka värden som därigenom kan äventyras. Och de makthavande bör betänka att medborgarnas lojalitet mot lagen är ett kapital som inte bör förlösas.

9. Slutord

Inom det område, där rätt och moral handlar om samma ting, tycks det vara svårt att uppnå full harmoni mellan dem. Kan detta bero på att det finns en grundläggande olikhet mellan rättsnormer och moralnormer?

Rättsregler måste vara entydiga och praktiskt användbara, framför allt i konfliktsituationer. De framstår därför som kompromisser mellan olika praktiska mål, mellan sådana mål och moralprinciper och ibland mellan olika moralprinciper. Kompromisserna yttrar sig i att reglerna brukar vara försedda med begränsningar och undantag. En rättsregel kan sällan uppfylla ett enda principiellt krav.

Moralnormer däremot är till sin natur enkla tumregler, som fyller sin uppgift i det stora flertalet fall men som kan komma till korta i mera komplicerade situationer. Deras enkelhet är en förutsättning för deras emotionella förankring i det allmänna medvetandet. Satsen "du skall icke döda" är en klar och enkel moralprincip. Om man börjar resonera om att dödande kan vara tillåtet under vissa omständigheter, tex vid nödvärn eller i krig, förlorar principen genast något av sin suggestiva kraft. Försöker man precisera en moralregel genom noggrant uttänkta rekvisit och genom olika begränsningar och undantag, är etiken på väg att förvandlas till juridik.

Jag vill hellre se moralen som en kämpande kraft än som ett fast system av noga utmejslade regler.

Håkan Strömberg

Noter:

- Att en grovt omoralisk rättsregel saknar giltighet har hävdats av bl a Frede Castberg, *Forelesninger over rettsfilosofi* (1965) s 32 ff.
- Tesen om rättens moralbildande verkan har drivits framförallt av Vilhelm Lundstedt. Se dennes arbete *Till frågan om rätten och samhället* (1921) s 105 ff.
- Tanken att rätt och moral delvis handlar om olika ting har tidigare framförts av Karl Olivecrona, *Om lagen och staten* (1940) s 41 ff.
- Axel Hägerström hävdade som bekant att moraliska satser saknar teoretisk innebörd och sålunda varken kan vara sanna eller falska. Se hans installationsföreläsning 1911 Om Moraliska föreställningars sanning,

tryckt i Axel Hägerström, *Socialfilosofiska uppsatser* (1939) s 35 ff.

- 5 Ett annat exempel, som anföres i Olivecronas ovan nämnda arbete, är den moraliska plikten att tala sanning, vilken endast delvis är rättsligt sanktionerad.
- 6 Rättsregler av denna typ brukar uppmärksammas i läran om rättskällorna. Se tex Torstein Eckhoff, *Rettskildelære* (1931) s 241 ff.

Stein Rokkans ofullbordade utvärdering av svensk sociologi och statsvetenskap

Sedan ungefär ett år pågår en utvärdering av svensk sociologi på uppdrag av HSFR och UHÅ¹. * Det är även troligt att andra samhällsvetenskaper kan komma att utvärderas under de kommande åren. Blå av denna orsak kan det vara av ett visst intresse att känna till den utvärdering av svensk sociologi och statsvetenskap som Stein Rokkan på uppdrag av Statens råd för samhällsforskning arbetade med under första hälften av 70-talet.

Som framgår av titeln till denna notis rör det sig om en utvärdering, vilken av olika orsaker aldrig fullbordades. En del arbetsmaterial producerades, varav dock det mesta tycks ha gått förlorat.² Vad som återstår, finns samlat i en akt på HSFR, vilken innehåller ca 50 dokument, varav den största delen består av korrespondens mellan Stein Rokkan och andra personer.³ Någon slutrapport producerade Rokkan alltså aldrig (Segerstedt 1987).

Från det material som existerar går det dock att göra en del intressanta observationer. Man kan exempelvis se hur Rokkan menade att man skulle lägga upp en utvärdering av denna typ: vilket material man behöver ta fram; vilka frågor som borde ställas; och liknande. Det finns också en del antydningar om vilka slutsatser Rokkan kom fram till vad avser vissa svagheter i svensk sociologi och statsvetenskap.

Rokkans allmänna uppläggning av utvärderingen

I ett brev från Torgny Segerstedt till Rokkan, daterat den 15 maj 1969, ges bakgrunden till beslutet att utvärdera svensk sociologi och eventuellt också statsvetenskap. Man hade haft en diskussion i Statens råd för samhällsforskning, berättar Segerstedt (som var dess ordförande), om hur man skulle bedöma värdet av forsk-

* Jag är tacksam för information särskilt från Siv Bruhn-Möller (HSFR), Bjørn Henrichsen (Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste), Olof Ruin och Torgny Segerstedt.

ningen i Sverige på det samhällsvetenskapliga området. "Ett av förslagen gick ut på att man skulle låta en vetenskapsman från något av de övriga nordiska länderna bedöma värdet av forskningen i Sverige på ett bestämt område genom att göra jämförelser med den internationella verksamheten på samma område".

Ett par månader senare, mera precis den 2 september 1969, anlände Rokkans svar till Rådet från Yale University. Detta innehöll en plan för hur utvärderingen skulle läggas upp; vilka personer som skulle anställas; hur mycket pengar som behövdes; och liknande. Vad Rokkan såg som själva målet för utvärderingen var "en analyse av svensk forskningsorganisering och forskningspolitik innan de to discipliner". Rent allmänt menade han att en utvärdering av nödvändighet bygger på att man gör *jämförelser* och att man härvidlag måste bestämma sig för vilka *kvalitetskriterier* som skall gälla:

Enhver evaluering forutsetter sammenligning: sammenligninger med innsatser av andre grupper, andre organisasjoner, i andre land, sammenligninger etter ulike kriterier for kvalitet. Evalueringer av forskningsinnsatser kan skje på tvers av disipliner, på tvers av institutter eller universiteter, på tvers av ulike land. Forskningsinnsatser kan også evalueres etter en rekke ulike kriterier: rent økonomisk gjennom "cost-benefit" analyser av investeringsavkastninger i økt informasjon, administrativt og organisatorisk etter graden av styring og kumulering i de suksessive forskningsoperasjoner, rent intellektuelt etter graden av innovasjon, av nystrukturering av tanke-modeller og empiriske etterprøvningsprosedyrer.

I fallet med svensk sociologi och statsvetenskap ansåg Rokkan att jämförelsen skulle göras med motsvarande vetenskaper i andra länder, särskilt då Norge och USA. De kriterier som borde läggas till grund för utvärderingen, var "organisatoriska" och "intellektuella"; delvis skulle även "rent ekonomiska synpunkter" beaktas. Rokkan förklarar:

I denne evalueringen av svensk forskningsinnsats på feltene sosiologi og statsvitenskap vil hovedvekten bli lagt på sammenligninger med andre land: først og fremst Norge og U.S.A. Ved sammenligningene vil det bli lagt vesentlig ettertrykk på organisatoriske og intellektuelle kriterier; hva er det bygd opp av infrastruktur for kumulativ forskning og hvor langt har det lyktes å organisere effektivt samarbeid på tvers av institusjonene? hvor innovativ har forskningen vært og hvor meget av det som er gjort av intellektuell nyinnsats har spredt seg til miljøer i andre land og hatt innvirkninger på den internasjonale diskusjon innen fagene? Men også rent økonomiske synpunkter vil bli trukket inn: det vil bli lagt vekt på å sammenligne Sverige med i allfall Norge, kanskje også U.S.A., etter slike mål som tallet på forskerårsverk ved universiteter og institutter, antallet avanserte studenter